

## CONSIDERATIONS BASED ON THE IDEOLOGY AND RELIGION IN DACIA AND ROMAN DACIA IN COMPARISON TO THE ORIENTAL AND GREEK-LATIN WORLD

Ștefan Lifa

University of the West, Timișoara

*Abstract: The study aims to show, based on literary sources, the importance that Zalmoxis had in ancient Dacia and the resemblance between his doctrines and the Greco-Roman doctrines. We have analyzed various components of Zalmoxis and the religions of mysteries ideology and the evolution of dacian society before and after Roman conquest. There are in this sense analogies and even a continuity with Christianity.*

*Keywords: ancient history, written sources, Dacia, Zamolxis, mystery religions*

Căpeteniile ginților patriarhale aveau autoritate morală, nu publică. Aceste ginți se bazau și ele pe legături de rudenie, iar membrii lor, fiind deci înrudiți, erau egali. Un trib era condus de șefii ginților, iar unitatea juridică de bază nu era insul sau familia, ci grupul în întregime<sup>1</sup>. Treptat, societatea a evoluat spre cea de-a doua fază a civilizației fierului, când a devenit necesară formarea uniunilor de triburi<sup>2</sup>. Printre autorii care oferă informații despre daci îl găsim pe Herodot și mai apoi pe Diodor din Sicilia – *Biblioteca istorică*, Strabon – *Geografia*, Pompeius Trogus, Suetoniu, Dio Cassius, Appian, Ptolomaios, din Alexandria etc. Căpeteniile militare ale dacilor era bineînțelese ajutate de preoți. Aici îl putem pomeni pe foarte cunoscutul Zalmoxis din istoriografia antică, el fiind cel căruia i s-a atribuit impunerea unei serii de principii morale și de conduită în societate<sup>3</sup>. Trebuie să subliniem de la început că toate aceste informații ne-au parvenit prin filieră indirectă, prin intermediul autorilor greci și apoi cei romani<sup>4</sup>. Zalmoxis a fost pomenit deja de Herodot în *Istoriile* sale (IV, 95). Refrictor la existența lui, datele sunt insuficiente. Am putea presupune doar că a trăit în secolul al VI-lea sau al V-lea î.Hr.<sup>5</sup> Fără a avea pretenția vreunei comparații, trebuie să amintim că în Orient în acea au apărut profeți și întemeietori de religii, cum ar fi: Budha, Confucius cu a sa filosofie socială, Lao Tzî, Zarathustra, profeții din Vechiul Testament. În teritoriile grecilor antici însă vremea apariției unor mari reformatori precum Solon, Pisistrate, Clistene sau Servius Tullius în Peninsula Italică<sup>6</sup> etc. Zalmoxis a fost des pomenit de istoricii antichității și de cei din epoca medievală timpurie. În secolul al VI-lea d.Hr.,

<sup>1</sup> Leroi-Gourham, *Gestul și cuvântul*, vol.II, București, 1983, p.136; A.Giulian, *Lumea culturii primitive*, București, 1979, p.213; J.Lips, *Obârșia lucrurilor*, București, 1960, p.406.

<sup>2</sup> *Istoria dreptului românesc* (sub redacția lui I.Ceterchi), vol, București, 1980, p.45

<sup>3</sup> H.Crișan, *Sipitualitatea geto-dacică*, București, 1986, p.324

<sup>4</sup> Autorii în ale căror scrieri găsim referiri la Zalmoxis, în diverse contexte, ar fi Herodot, *Istoriile* IV, 94, 95, 96, Hellanicos din Mitilene, *Obiceiuri barbare*, passim; Platon *Charmides*, 156d, 156 e, 157 a; Mnaseas, *Lexiconul lui Fotius*, 23, Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I,94, 2; Strabon, *Geografia*, VII, 3,5, VII,3, 11, XVI,2,39; Apolonius din Tiana, *Regele științelor*, passim; Appuleius, *Appologia*, 26; Lucian, *Scitul sau oaspetele*, I; Herodian, *Despre ortografie*, II, 514; Clemens din Alexandria, *Covoarele*, I, 15, IV, 8; Origene, *Contra Celse*, II,55,III,34,III,54; Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, I, I; Prothirios, *Viața lui Pythagora*, 14, 15 lamblicos, *Viața lui Pythagora*, XXX; Iulian Apostata, *Împărății*, 22; Theodoretos din Cyr, *Terapeutice*, I, 25; Enea din Gaza, Teofrast sau despre nemurirea sufletului sau despre nemurirea trupurilor. Dialog, LXXXV,540; Hescgios din Alexandria, *Culegerea alfabetică de tot felul*, passim, Iordanes, *Getica*, 39; Agathias, *Istoriile*, prefață, 3; Leon Diaconul, *Istoria*, IX, 6; Suidas, *Lexicon*, II, 500, IV, 262 etc.

<sup>5</sup> Dacă ar fi să luăm în considerare spusele lui Hllanicos din Mitilene, cum că Zalmoxis i-ar fi precedat lui Pythagora, l-am putea și înaintea, în timp, poate în Hallstatul-ul timpuriu când, conform lui D.D.Berciu (*Zoriile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p.237 și urm.) se produce o unificare culturală a arealului carpato-dunărean.

<sup>6</sup> N. Ursulescu, *Dacia în cadrul lumii antice*, Iași, 1992, p.45

Iordanes a scris despre Zalmoxis , numindu-l rege și afirmând în lucrarea sa *Getica* , 40 ,că ,datorită învățăturilor lui , „ goșii (geții) au devenit aproape egali cu grecii ”. În secolul al III-lea î.Hr neoplatonicianul Iamlicos a considerat a fi drept un adevăr incontestabil faptul că Zalmoxis le-a scris legile geților. Este probabil ca statul dac să fi avut o structură similară cu a statului roman din epoca lui Servius Tullius . Instituțiile sale să fi conștientizat și o parte din relațiile gentilice.<sup>7</sup> Astfel poetul Ovidiu cel exilat de Augustus la Tomis ,a afirmat în peoziile sale că autohtonii își mai exercită și ei înșiși justiția<sup>8</sup> . Rolul aristocrației și al preoțimii în organizarea social-economică a crescut foarte mult<sup>9</sup> . Alături de proprietatea privată a coexistat și obștea sătească<sup>10</sup> .

Poetul Vergiliu ( *Georicele*, III, 375 ) afirma despre locuitorii de la Dunăre că : „ își duc viața liniștită și sigură în bordeie / săpate adânc în pământ ; adună trunchiuri de stejar și ulmi întregi /pe care îi rostogolesc pe vatră și-i pun pe foc „. Același autor ( *Eneida* , III, 34-35 ) a scris și despre zeul Marte, „ care ocrotește ogoarele geților ”. Din versurile lui Horațiu se pot desprinde alte informații importante. Acest din urmă autor a afirmat ( *Ode* , III, 24 ) că : „la fel și geții cei aspri/căroră pământul nehotărnicit /le dă roade și cereale bune ./Nu le place să cultive același orog mai mult de un an”. Deci la geto-daci tradiția era ca pământul agricol să fi atribuit prin rotație anuală sau prin tragere la sorți ori prin decizia sfatului bătrânilor – instituție pe care o găsim și după retragerea aureliană. La fel Ovidiu ( *Epistulae Ex Ponto*, III, 10 ) a scris că : „ dușmanul abia dă răgaz agricultorilor să sape pământul „ , referindu-se și la el la ocupațiile populației de aici. Din analiza acestor texte , întrevădem existența proprietății nehotărnicice și private în cadrul obștilor<sup>11</sup> . Nu este absolut necesar să dispară complet legăturile de rudenie . În acest sens este suficientă o comparație cu Roma antică unde, și după apariția statului ,impozitele se puneau pe un trib ( lat. *Tributum* ) .

În secolul al VI-lea î.Hr.Herodot , în *Istorie* , cartea a IV.a , 95 a scris că Zlamoxis și-a împărtășit cunoștințele sale *frunțașilor țării* . La 514 î.Hr exista deci o uniune de triburi , capabilă să se opună regelui Darius . Apoi , cu toate că episodul ce i-a avut drept protagoniști pe Dromichaites și Lisimah sugerează existența democrației militare în aceste zone, valoarea acestuia are o adevărată tentă moralizatoare . Un alt epsod de prin anul 2000 î.Hr. , și anume despresurarea Histriei de către Rhemaxos și fiul său , sugerează o continuitate dinastică , adică o formă superioară democrației militare<sup>12</sup> . La fel , evenimentul din a cărui desfășurare cunoaștem numele unui alt șef geto-dac , Zalmodegikos<sup>13</sup> , denotă că autohtonii aveau deja o organizare instituțională în cadrul unei formațiuni politice ce putea încheia și garanta tratate. Existența fortificațiilor pe înălțimi și a așa ziselor „*morminte princiare*”<sup>14</sup> demonstrează , printre altele , și apariția diferențierilor sociale . Majoritatea scrierilor referitoare la acest subiect analizează cunoscutul text al lui Criton , medicul grec ce l-a însoțit pe Traian în războaiele dacice , text care atestă existența în secolul I d.Hr. a unor înalți funcționari ce asigurau „*bunul mers al agriculturii*” și a altora în fruntea cetăților ( deci funcții

<sup>7</sup> V.Hanga , *Les institutions du droit coutumier romain* , București , 1988, p.14

<sup>8</sup> *Ibidem*

<sup>9</sup> M.Opperman , *Tracii între Arcul Carpat și Marea Egee*, București , 1988, p.195; A. Bejan , *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la formarea statelor feudale* , Timișoara , 1995 , p.14 și urm.; etc.

<sup>10</sup> Bodor , *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană . Problema obștilor la daci , partea I* , în SCIV , 7,1956,p.3-4; partea a II a în SCIV , 8, 1957 , I-4, p.137-148; H. Daicoviciu , *Observații privind obștea sătească la geto-daci* , în SCIV , 11,1960, I, p.135-139; Idem , *Dacii*, București , 1963, p.141; D.M.Pippidi , *Contribuții la istoria veche a României* , București , 1967, p.238 și urm.;etc.

<sup>11</sup> Au fost citate și discutate mi ales afirmațiile lui Horațiu : V.Hanga , *op.cit.* , p.15; *Istoria dreptului ....*(sub redacția lui I.Ceterchi), vol. I, p.67 etc.

<sup>12</sup> D.M.Pippidi , *op. cit.*, p.186

<sup>13</sup> Idem , *Despre statul ostaticilor în antichitate în legătura cu raporturile grecilor cu geții în Dobrogea elenistică , în ST.CT.*, 21.

<sup>14</sup> E.Moscalu , *Mormântul princiar getic de la Pereut* ( jud. Teleorman ) , în *Thraco-Dacica* , 7, 1-2, 1986, p.59-70 și D.Bereciu , *Arta traco-getică* , București , 1969 , p.33-76 referitor la Agigol

administrative și militare ). Nobilii cunoscuți din izvoarele scrise sub numele de trabostes sau pileati și-au rezervat din plin drepturile civile și politice , în timp ce restul poporului <sup>15</sup> a jucat un rol mai redus , la fel și plebea romană în epoca servituiții. Se pot face în acest sens și comparații cu galii, despre care Cezar scria ( *De bello gallico*, VI, 13 ) : „ poporul nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nici o adunare „ *Din punct de vedere îi putem aminti și pe germanici ( Tracitus, De origine et situ Germanorum , XV,3 ) , unde : „triburile au obiceiul să trimită căpetenilor , de bună voie și fiecare dându-și partea , vite sau grâne care primite de ei ca o cinste , le îndeplinesc și trebuințele”* .

Diverse religii și sisteme filosofice propovăduiesc credința în viața de apoi , dualitatea corp-suflet. Această credință exista și în doctrina pythagoreică și mai înainte (Strabon), în învățăturile lui Zalmoxis . Hellanicos din Mitilene afirma că zalmoxianismul a precedat doctrina lui Pythagoras ; din *Obiceiuri barbare* putem observa că el afirma : „*Dar mi se pare că Zalmoxis a trăit cu mult înaintea lui Pythagoras*”; „ ei (geto-dacii) spuneau că cei morți pleacă la Zalmoxis și că se vor întoarce „. Herodot a scris în acest sens ( *Istorie*, IV,95) că Zalmoxis conducea întrunirile fruntașilor țării „ *învățându-i că nici el , nici oaspeții săi și nici unul dintre urmașii acestora nu vor muri ,ci vor merge într-un anume loc ,unde vor trăi pururi și vor avea parte de asemenea de toate bunătățile”* .

Se găsesc și unele asemănări între religiile misterelor și creștinismul vechi<sup>16</sup>. Motivul banchetului ritual a fost pomenit de Herodot ( *Istorie*, IV, 95) : Zalmoxis „ *îi primea și îi pune să banchetuiască pe fruntașii țării* „, cărora li se adresa în primul rând . Banchetul ritual este prezent și în reliefulurile ce-i reprezintă pe Cavalerii Danubieni. Cele mai multe dintre aceste reprezentări sunt formate din câte trei registre ,banchetul fiind reprezentat în cel superior<sup>17</sup>. Mai putem aminti apoi și Cavalerul trac- divinitate despre care cunoaștem prea puțin. El se găsește frecvent pe altarele funerare, calul său fiind animal solar , poate reprezenta apoteoza defunctului<sup>18</sup>, credința în viața de apoi.

Doctrina propovăduită s-a existins în timpul lui Strabon , fiind pentru unii daci un mod de viață. În *Geografia* ,VII,3,3 acest autor scria că : „ *practica pythagoreică de a se abține de la carne a rămas la ei ca o poruncă dată de Zalmoxis „. Tot de la Strabon avem informația conform căreia aceștia „ se hrănesc cu miere , lapte și brânză ,ducând un trai liniștit (...), Unii traci își petrec viața fără să aibă legături cu femeile (...) ei sunt onorați și socotiți sacri ,trăind așadar feriți de orice primejdie „ ( *Geografia*, VII,3,3). Toate acestea au determinat adâncirea cercetărilor privind asemănările dintre zalmoxianism și religiile misterelor<sup>19</sup> ( Hermes , Orfeu , Osiris și corespondentul său în lumea elenistică – Dyonisos , Pythagoras, Platon ).*

În ceea ce privește zeii misterelor , Strabon ( *Geografia*, VII,67) îl aseamănă pe Zalmoxis cu Amphioraus , Trophonius, Orfeu, Musaios. Din scrierile lui Platon ( *Republica* ,II, 363, c-d) aflăm unele informații mai ample referitoare la acesta din urmă –Musaios era un personaj care, asemenea lui Orfeu , a coborât în Infern.

Pythagoras , alături de care a fost pus Zalmoxis , a fost și el comparat cu Aristeas, Alaris, Epimenide, Phomion, Empedocle și Dyonisos<sup>20</sup>. Despre Aristeas din Pronconesos a scris și Heorodot ( *Istorie*, IV, 14-15). El era devotat al zeului Apollo și avea capacitatea de a

<sup>15</sup> N.Ursulescu , *op.cit.*, p.47; rămâne de discutat doar dacă oameni de rând ( comati ) erau locuitori ai satelor ( gr.come ) sau pur și simplu pletoși ( lat. Coma “ *pletoși* ” , după Dio Cassius ) ; M.Opperman , *op.cit.*, p.166.

<sup>16</sup> G. Ory , *Originile creștinismului* ,București , 1980, p.130 și urm

<sup>17</sup> H.Crișan ,*Civilizația geto-dacilor romane* ( sub redacția lui D.Tudor), p. 175

<sup>18</sup> *Ibidem*

<sup>19</sup> G. Ory , *op.cit.*, p.158-159; literatura ecleziastică și nu numai a pus și problema unor anumite asemănări cu secta esenilor: I.Comab *Scrieri bisericești în epoca străromană*, București , 1976, p. 22-24; M.Oppermann, *op.cit.*, p.224; M.Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol.II, București , 1980, p.74; I.H.Crișan ,*Spiritualitatea ...*, p.276-3777; Idem *Civilizația...*, vol.II, p.131-137; N.Ursulescu , *op.cit.*, p.45; I.Banu ,*Profeții biblice vorbind filosofiei*, București,1994, p.34 și urm.

<sup>20</sup> E. Rhode, *Psiche* , București, 1985, p.127

muri și învia , de a dispărea și apărea în diverse locuri<sup>21</sup>. Conform lui Pinius cel Bătrân (*Istoria naturală* , VII, 174), Hermetimus din Clazomene putea să-și părăsească corpul și să călătorească în diverse locuri .Empedocle ,apropiat a lui Pythagoras ,era un șaman grec ale cărui practici denotau metempsihoza<sup>22</sup>.Pythagoras însuși avea relații cu zeii și cu spiritele și putea fi prezent în mai multe locuri deodată<sup>23</sup>. Revenind la geto-daci , Strabon (*Geografia* , VII,3,5; VII,3,II), după descrierea asemănărilor pomenite mai sus , a scris că : „*mereu se găsea cineva gata să-l sfātuiască pe rege și acestui om geții îi spuneau zeu*”.Iordanes (69.71) scria în aceeași termeni și despre Deceneu. Eroii civilizatori , profeții, zeii care se sacrifică au fost prezenți în tot arealul cuprins între Egipt ,Orientul Apropiat, zonele grecilor antici, Roma și teritoriile locuite de traci, iar metempsihoza nu era o noțiune necunoscută.

În acest sens N.Gostar a susținut ideea conform căreia zeul suprem al geto-dacilor era un zeu asemănător lui Marte<sup>24</sup>. Prin prisma acestei ipoteze deducem încă o dată rolul preponderent de erou civilizator, de profet al lui Zalmoxis ( s-ar putea vedea în acest sens și Vergilius, *Eneida*, III, 35, precum și Ovidius, *Tristele*, V, 2; 69, V, 3, 22; Iordanes etc.)

Gnosticismul geto-dac începea probabil cu așa numita școală zalmoxiană și existau în acest sens mai multe metode de a obține nemurirea. Există interpretări pe această temă ; Al. Vulpe propune însă să ne limităm la informațiile oferite literare<sup>25</sup>.

Zalmoxis (poate zeu sau poate mare preot al lui Gebeleizis-Nebeleizis) a dezvoltat un sistem filosofico-religios ce face cunoscută calea pe care se poate merge spre nemurire ,la care aspira orice geto-dac: trimiterea mesagerului din patru în patru ani<sup>26</sup>, idee în legătura cu religiile misterelor<sup>27</sup>. O a doua cale se referea la sala de primire ce-i avea drept invitați pe „*fruntașii țării*”<sup>28</sup>. Conform izvoarelor literare credința în nemurire era o idee răspândită printre toate triburile tracice. Pentru Eliade moartea și revenirea din patru în patru ani a lui Zalmoxis constituia un fel de inițiere<sup>29</sup> și în acest din urmă caz concluzia privind legătura strânsă cu doctrina pythagoreică Gnosticismul zalmoxian putea foarte probabil să fie un sistem dualist: spirit-materie, lumină-întuneric. Revenind la primele idei ,Herodot (IV,95) scria la un moment dat că Zalmoxis „*s-a arătat tracilor*”,lucru ce l-a determinat pe V.Pârvan să afirme că „*misterul*” acestei învieri se sărbătorea o dată la patru ani<sup>30</sup>. Orfismului dyonisiac i-a dat mai puțină atenție ,dar conform lui Platon (*Charmide*,156) și acesta acorda o mai mare importanță sufletului decât trupului . La fel ,Zalmoxis avea în preajma sa o serie de „*medici*” care erau adepți ai primatului sufletului ,aplicau în vindecări ceea ce am putea numi o metodă totală<sup>31</sup>.

Strict din acest punct de vedere, în Vechiul Testament profetul Ieșaiahu afirma și el că trebuie să nu se mai asocieze sferei spiritualității ceva ce aparține corporalității și să se meargă până la „*ultima consecință a contractului dintre materie și spiritualitate*”<sup>32</sup>, iar profetul Hagai ajungea ,spre exemplu, la ideea de „*reședință a lui Dumnezeu*”<sup>33</sup>,aceste condiții fiind mai aproape de zalmoxianism decât de doctrina lui Platon. Astfel, bazându-se pe afirmațiile lui

<sup>21</sup> D.P.Bolton *Aristeas of Proconesos* , Oxford, 1962, apud. M.Eliade ; *De la zalmoxis ...* , p.52;nota44

<sup>22</sup> E.R.Dodds, *Dialectica spiritului grec*, București, 1985, p.145

<sup>23</sup> M.Eliade , *De la Zalmoxis ...* , p.54-56; Idem , *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului* , Buvurești , 1996 , p.305-306.

<sup>24</sup> N.Gostar ,*Zalmoxis-Zalmoxis –zeul suprem al dacilor*, în *Cecetări istorice* , 12-13, 1981-1982, p. 288-289-zeul suprem era un zeu asemănător lui Marte și nu Zalmoxis, al cărui cult s-ar fi pierdut .

<sup>25</sup> Al.Vulpe , *Geto-dacii, p.300 și urm*

<sup>26</sup> H.Crișan , *Spiritualitatea ...* , p.427-419

<sup>27</sup> G.Ory , *op.cit.*, p.142 și urm

<sup>28</sup> H.Crișan , *Spiritualitatea ...*,p. 346 cf lui Herodot , *Istoriei*, IV, 95

<sup>29</sup> M.Eliade , *De la Zalmoxis...* , p.54

<sup>30</sup> V.Pârvan , *Getica* , București, 1976, p.153

<sup>31</sup> Coman, *Scriitori bisericești în epoca străromană* , București , 1976, p 37-42

<sup>32</sup> Banu , *Profeții biblice vorbind filosofiei*, București, 1994, p.34 și urm.

<sup>33</sup> Ibidem, p.120

Pomponius Mella<sup>34</sup>, putem distinge trei „*forme de nemurire*” în doctrina lui Zalmoxis : când se întorc sufletele ,când nu revin ci trec la o existență fericită și când moartea înseamnă schimbarea domiciliului cu unul mai plăcut. În doctrina lui Platon Zeul nu „*se arată*” și de fapt nu este nevoie de existența unui zeu.

În altă ordine de idei este nevoie să subliniem și faptul că trimiterea unui sol la Zalmoxis era o practică în concordanță cu obiceiurile greco-romane. Astfel, informații despre sacrificii umane am găsit la diverși autori cum ar fi Plutarh (*Vieți paralele-Viața lui Themistocles*, XIII), care prezintă mai sus menționatele sacrificii înainte de lupta de la Salamina-anul 479 î.Hr; apoi ele sunt menționate și de Titus Livius (*Breviarum Ab Urbe Condita*, XXII, 57, 6) -cu ocazia înfăngerii de la Canae. În cinstea zeului Marte se făceau alte sacrificii umane prezentate de Dio Cassius în *Istoria Romană*, XLIII, 24. În Roma antică ele nu au fost interzise decât abia în anul 97 d.Hr<sup>35</sup>. Despre sacrificiile umane la geto-daci pomenește Clemens din Alexandria în lucrarea *Covoarele*, IV, 8. Tot în acest sens a scris și Iordanes (*Getica*, 41) despre geți că : *pe acest Marte totdeauna l-au înduplecat printr-un cult sălbatic, socotind că șeful războaielor trebuie împăcat prin vărsare de sânge omenesc*.

Nu cunoaștem amănunte referitoare la perpetuarea zalmoxianismului și nu credem /nu știm dacă împotriva lui s-au luat măsuri asemănătoare cu cele luate de Tiberiu sau Claudius împotriva druidismului celtic (Suetoniu, *Claudius*, XXV: *desfînță Gallia și religia de o mare cruzime a druizilor ,interzisă sub Augustus numai cetățenilor romani*). Așa cum am afirmat, lipsesc dovezile clare referitoare la perpetuarea cultului lui Zalmoxis sub forma sa clasică, el poate că a și dispărut odată cu aristocrația (*fruntașii țării-n.n*) și preoțimea geto-dacă; se vor perpetua însă în *Interpretatio Roamana* Marele Zeu și Marea Zeiță<sup>36</sup>..

Cultura materială romană superioară a cucerit multe teritorii înaintea armatelor romane . Limba latina s-a impus și multe provincii au fost definitiv romanizate. Imperiul avea însă nevoie și de alți factori de coeziune , de ordin spiritual. În acest sens speranța mesianică creștină era, de asemenea , superioară aspirațiilor așa zis naționaliste romane. Astfel , Vergilius se referea la un moment dat la un conducător roman ideal, un fiu ce urma să i-se nască lui Augustus<sup>37</sup>. Adeziunea la cultul imperial a fost inegală , în funcție de diverse provincii sau timpuri; este cert însă nimeni nu credea că „împăratul era cu adevărat zeu sau se împărtășea din esența divinităților<sup>38</sup>”. Cultul imperial a funcționat ca o religie politică care nu răspundea aspirațiilor oamenilor ce doreau să fie mântuiți<sup>39</sup>. În comparație cu această din urmă idee , speranța în venirea unui Mesia<sup>40</sup>, propagată de creștinism , corespundea nevoilor și aspirațiilor din acea vreme. Ideea aceasta , precum și sacrificiul de răscumpărare ce se afla în centrul doctrinei creștine<sup>41</sup>, viziunea escatologică proprie, universalitatea , toate i-au hotărât superioritatea. În întreg Imperiul ( ca și în Dacia romană ) Constitutio Antoniniana ( 212 ) nu a adus egalitatea deplină din punct de vedere juridic, iar egalitarismul creștin era astfel mai bine primit.

Foarte probabil este ca, în ascensiunea sa religia creștină ar fi avut în Mithras cel mai puternic adversar . Astfel, dovezi răspândirea acestui cult au fost descoperite în toate provinciile europene<sup>42</sup>. Sub influența zoroastrianismului , Mithras era un intermediar în lupta

<sup>34</sup> Pomponius Mella , apud I.Coman , *op.cit.*, p.35-36

<sup>35</sup> Acest sens M.Maus , H.H.Hubert , *Eseu despre natura și funcția sacrificiului* , București, 1994, passim

<sup>36</sup> H.Crișan , *Civilizația...*, vol.II, p.138

<sup>37</sup>E. A.Cairns, *Creștinismul de-a lungul secolelor .O istorie a Bisericii Creștine* , B.E.E., Internațional , Dallas, t,X, 1992, p.34

<sup>38</sup> E.Cizerek,*Mentalități și instituții...*, p.237

<sup>39</sup> *Ibidem*

<sup>40</sup>V.Kernbach, *Biserica în involuție* ,București, 1984, p.1999, J.M.Kitagawa,*În căutarea unității. Istoria religioasă a omenirii* ,București , 1994, p.112-114

<sup>41</sup>V.Kernbach, *op.cit.*, p.313

<sup>42</sup> M.Claus , *Der Mithras Kult im Romische Reich*, p. 55-77-cultul lui Mithras în Dacia Romană

dintra Ahura Mazda și Ahriman ; el a devenit curând zeu al soarelui , al pământului și al morților. Născut la 25 decembrie , și Mithras , asemenea altor zei ai misterelor , avea în grijă sufletele , iar sacrificiul taurului la coborârea se asigura nemurirea adeptilor săi. Dacă cultul Cavalerilor Danubieni , spre exemplu , avea trei grade de inițiere( berbec, soldat și leu ), cultul lui Mithras presupunea probe foarte grele și avea șapte grade de inițiere ( corb, tânui, soldat , leu , persan , curiei al soarelui și tată )<sup>43</sup>. Faptul că ceremoniile erau stric secrete ,apoi încercările grele la care erau supuși (purificați) adeptii acestui cult , excluderea femeilor ,deci teoretic jumătate din populația pe care trebuie să o cuprindă , au constituit pentru mithraism tot atâtea obstacole în a se generaliza în Imperiu.

Constantin cel Mare a văzut ce rol important pe care l-ar putea juca creștinismul în păstrarea unității Imperiului Roman , care era amenințat din interior de tendințele centrifuge ale diverselor popoare . Edictul de toleranță dat împreună cu Licinius îl completează pe cel dat de Galerius în 311, dar erau abrogate dispozițiile restrictive cu privire la creștini ; se ordona astfel și restituirea lăcașurilor de cult , ale bunurilor confiscate , inaugurându-se o nouă jurisprudență privind aceste bunuri ale bisericii<sup>44</sup>. Chiar și în cazul în care unele lăcașuri fuseseră cumpărate de particulari , aceștia din urmă aveau să fie despăgubiți de către stat; aceste dispoziții au fost comunicate prin circulare ( Lactantius , *De mortibus persecutorum* , 48 ; Eusebiu din Cezareea, *Istoria ecleziastică* , X, 5, 1-14 ) în tot Imperiul. O circulară asemănătoare a fost adresată de Licinus provinciilor din Orient și mai ales Asia Mică după înfrângerea lui Maximinus Daia , nefiind exclus a acesta din urmă să fi făcut la fel înainte de a muri tot în scopul de a câștiga sprijinul creștinilor numeroși în părțile orientale ale Imperiului )<sup>45</sup>. O serie de măsuri luate de Constantin au întărit puterea bisericii creștine : din 315 el a renunțat la riturile păgâne , apoi a crescut autoritatea episcopilor care au dobândit , începând din vremea lui și puterea civilă : se permitea astfel eliberarea sclavilor în biserică în prezența acestor episcopi ( 317 ) , creștinilor le sunt permise funcții publice înalte ( 317 ) , apoi se putea declina competența judecătii civile în favoarea episcopilor ( din 318 ) ; *Dies Solis* ( ziua Soarelui ) a devenit una și aceeași cu „*Ziua Domnului*” , declarată zi de repaus (321), iar biserica putea moșteni prin testament averile enoriașilor ( 322 ) și, în sfârșit „Zeul Soare” dispăre ( 322 ) definitiv de pe monede<sup>46</sup>. Totodată . Constantin cel Mare , a fost primul care a convocat sinoade bisericești ( Arles, Niceea ). Până la un moment dat împărații au fost asimilați în mod constant cu zeii , în special cu soarele, *Sol* ( sec.III ). De asemenea , până în 370 și-au păstrat și titlatura de *pontifex maximus* , cu toate că pe unele inscripții deja *Imperator Caesar Augusti* apărea alături de *Dominus noster* , dar cultul imperial ( *Codex Theodosianus*, 15, 4, I ) , puternic ancorat în tradiție , nu a fost interzis decât în 425<sup>47</sup>. Încă de la sfârșitul secolului al III lea , lumea romană începuse să se raporteze la alte sisteme de valori : pe de o parte supunerea față de ordinea socială , sacralitatea împăratului , fastul de inspirație orientală , iar pe de altă parte rezistența față de acestea din urmă ; în secolul al IV-lea , odată cu Constantin cel Mare , apoi cu Constantiu , creștinismul triumfător a introdus „*harul*” și „*binecuvântarea*” dată de episcopi la rang de lege și a apărut în cele din urmă o nouă solidaritate în cadrul Imperiului<sup>48</sup>.

Locul acestui Imperiu a fost luat de „*națiunea creștină*” care, în decursul primului mileniu , a cuprins în granițele ei populațiile europene sau pe cele care s-au stabilit aici.

<sup>43</sup> Ibidem, p. 3-9 ; *Enciclopedia civilizației romane* ( coord. D. Tudor ), București ,1982, p.506

<sup>44</sup> N.Iorga , *Istoria vieții bizantine .Imperiul și civilizația după izvoare* , București , 1974, p.61 și urm ; I.Barnea , O.Iliescu , *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 37-39.

<sup>45</sup> *Ibidem*

<sup>46</sup> *Ibidem* ,p.42

<sup>47</sup> E. Cizerek, *Mentalității și instituții...*, p.237-2388;253

<sup>48</sup> *Ibidem*, p.41-42

## Bibliografie selectivă

- Izvoare privind istoria României* , vol.I, București , 1964; vol.II, București, 1970; vol.III, București 1975; vol.IV, București, 1984
- I. Banu , *Profeții biblice vorbind filosofiei*, București, 1994
- I.Barnea , O.Iliescu , *Constantin cel Mare*, București, 1982
- D.P. Bodor , *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană . Problema obștilor la daci* , partea I, în SCIV, 7,1956,p.3-4; partea a II a în SCIV , 8, 1957 Bolton, *Aristeas of Proconesos* , Oxford, 1962,
- I.Coman, *Scriitori bisericești în epoca străromană* , București , 1976
- H.Crișan ,*Civilizația geto-dacilor* , vol.I, II, București , 1996
- E.R.Dodds, *Dialectica spiritului grec*, București, 1985
- M.Eliade , , *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului* , București , 1996
- Idem *De la Zalmoxis la Gings Khan* , București , 1980
- Idem *Istoria credințelor și ideilor religioase* , vol.II, București , 1991
- N.Gostar ,*Zalmoxis-Zalmoxis –zeul suprem al dacilor*, în Cercetări istorice , 12-13, 1981-1982, p. 2888-289
- H.H.Hubert , *Eseu despre natura și funcția sacrificiului* , București, 1994,
- Leroi-Gourham , *Gestul și cuvântul* , vol.II, București , 1983,
- N. Ursulescu, *Dacia în cadrul lumii antice* , Iași, 1992,
- G. Ory , *Originile creștinismului* ,București , 1980
- M.Oppermann, *Tracii între Arcul Carpatic și Marea Egee*, București, 1988
- V.Pârvan , *Getica* , București, 1976
- E. Rhode, *Psiche* , București, 1985